

פרוזדור – נכון שיהיו מתפללים גם שם, שלא לבטל את קדושת המקום, ואפילו כשבנוהו על תנאי שיהו רשאים לשנות ולמוכרו לחול.

ועל איסור נתיצה בבנין זמני – ע"ש בח"א קלא, ב ובמפתחות. וע' דברי יואל ח"א ו,ב.

'אי בעית אימא: תיוהא חזא ביה' – ומוכה, שכשיש תיוהא מותר לסותרו מיד, אף על פי שאין מקום אחר להתפלל בו, שהרי בית המקדש הוא כליכא דוכתא אחרינא'. (הרמ"ה. מובא באור הלכה קנב ד"ה סותרים. וע"ע ב'הר צבי' כאן).

(נראה לכאורה שאם הוא בענין שאסור לשהות שם, שהוא מט ליפול בכל רגע, פשיטא שאין חילוק אם יש מקום אחר אם לאו, לעולם סותרין אותו מיד, שהרי בטל הוא מכל שימוש. ונראה שהחידוש שאפילו ניתן עוד לשהות בו זמן מה, מותר, לפי שסופו ליפול. ובוזה חידש שאף אם בינתים אין מקום אחר להתפלל בו – מותר.

אך במה שכתב הרא"ש, שכל בנין שא"א לבנותו ללא סתירה, דהוי כתיאה, לא שמענו שיהא מותר כשאין מקום אחר להתפלל בו. וצריך בירור בכל זה).

'סתריה ועייל לפורי' להתם ולא אפקיה עד דמתקין ליה שפיכי' – כתב הרמב"ם (תפילה יא,ג. וכן בשו"ע או"ח קנב): 'סותרין אותו מיד ומתחילין לבנות ביום ובלילה' – ואפשר שמקורו מכאן, שפרש מה שאמרו שהכניס מיטתו לשם ולא הוציאה עד שתושלם העבודה – היינו, שהכניס מיטתו כדי לפקח על הבניה שנעשית גם בלילה. (אמת ליעקב. וע"ש בכס"מ).

פרפראות לחכמה

'גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון' – רב ושמואל, ואמרי לה ר' יוחנן ור"א, חד אמר: בבנין...' – 'יהיה' במילוי אותיות – 70, והיינו, כמנין 'יהיה' כן כבודו של האחרון יגדל מן הראשון. (בן יהוידע)

'אמר, מאן דריש מקרב אחיך תשים עליך מלך, רבנן, קם קטלינהו לכולהו רבנן. שבקיה לבבא בן בוטא...' – פירוש, הרג את כל חכמי הסנהדרין, לפי שהיה ירא פן ידינוהו על פי התורה, על אשר עבד הוא ומלך בחזקה, בהרגו נפשות נקיים.

ושייר את בבא בן בוטא – כדי ליטול ממנו עצה. וזה שבחר דוקא בו, שהיה יודע בו בטבעו, שהוא סבלן וסולח ומוחל לכל מי שחטא כנגדו, כאשר מצינו (בנדרים טו) במעשה באשה תמה ששברה שתי גרות על ראשו בחשבה שכך אמר לה בעלה, ולא די שלא הקפיד עליה, אלא אף ברכה. הרי שהיה ידוע כמעביר על מידותיו, לכך בחר בו הורדוס לשיירו.

ולכך סימא את עיניו – שרצה לבדקו ולנסותו, כאשר עשה לבסוף. ועוד, שחשש שמא ידברו על ליבו של בבא-בן-בוטא להקים מחדש את הסנהדרין, ושישב הוא בראשה, לכך סימאו, שהסומא פסול לדון בסנהדרין. (בן יהוידע)

דף ד

'סבר למשעייה' (גי' הב"ח למחפיה) **בדהבא. אמרו ליה רבנן: שבקיה דהכי שפיר טפי' – מכאן פסק הרמב"ם (פ"א מהל' בית הבחירה הל' י"א) אם יכולין לטוח אותו בזהב ולהגדיל במעשיו, ה"ז מצוה. (הגר"א נבנצל שליט"א)**

'שאני עבדא דאיחייב במצות. ואיבעית אימא, שאני בית המקדש דאי לא מלכות לא מתבני' – הר"ן (בסנהדרין נז:) כתב שגוי חייב במצות צדקה, וצריך לפרש לפי זה שהכוונה לשאר מצוות, שהעבד שייך במצוות כאשה והגוי אינו מצווה, ואין הכוונה למצות הצדקה בפרט. הרמב"ם פסק כפי הלשון השניה, ואפילו עבד רשע אסור להשיא לו עצה. ולכאורה נראה שאין חילוק בין עבד לשאר ישראל, שהרי גם הוא מצווה במצוות. ואפשר שאכן גם לישראל רשע אסור להשיאו עצה, אלא שנקט הרמב"ם את המפורש בגמרא. (קובץ שיעורים)

'לפיכך אם נפל הכותל... פשיטא?...' – רש"י פרש את שאלת הגמרא, שגם ללא שהיה מוטל חיוב על שניהם לבנות כותל, היה הדין 'חלוקו' מחמת הספק, שהרי ברשות שניהם מונחת האבנים. והתוס' (לעיל ב. ד"ה לפיכך) הוסיפו, שאפילו אם יפול לצד אחד, לא תועיל חזקתו. (ותירוץ הגמרא לפי זה, שנפלו לרשות אחד מהם ושהו ברשותו הרבה).

ולפירוש זה, היה ניתן לתרוץ שללא שהיו חייבים לבנות, היו חולקים רק עם שבועה, שבועת המשנה של 'שנים אוחזין בטלית' (ריש ב"מ). ועתה שיכול האחד לחייב את חברו, חולקין ללא שבועה. (וע"ע: י"ד רמז; קצות החשן קנז; קהלות יעקב א, ב; שו"ת שבט הלוי ח"ד רא).

ואפשר לפרש עוד ששאלת הגמרא כפשוטה, 'פשיטא' שאכן כך הוא הדין שכיון שחייבים שניהם לבנות, ממילא אם נפל – הוא של שניהם. ומה הוצרכה המשנה לכתוב כן. (עפ"י ר"י מיגאש. וע' בית מאיר ונחלת דוד).

'מאי חזית? אמר רב הונא: אכפיה ליה לקרנא לבר... גיזוזא מידע ידיע. איכא דאמרי אמר רב הונא: מיכפא לקרנא מלגיו... ליפופא מידע ידיע' – יש לעיין במה נחלקו אותן שתי לשונות, נראה אנחנו אם גיזוזא ניכר יותר או ליפופא ניכר יותר?

ומדברי הרשב"א משמע שלפי לישנא קמא, בני אדם הרואים לפני הכותל גזוזים, יתעניינו בדבר ויתעורר בלבם שמא נעשתה כאן רמאות, ויודיעו לחברו, אבל ליפופא אינו מעורר כלום. ולפי לישנא בתרא, גם אם הגיזוז מורה יותר על רמאות, אבל עצם ההרגשה שנעשה כאן דבר מה, בגיפופא ניכר יותר, הגם שאינו מעיד על רמאות בדוקא, שתולים שעשה כן לחיזוק או לנוי. אלא שעיקר הראיה שאנו צריכים, כאשר יפול הכותל, ואז הנכנסים והיוצאים יוכלו יותר להעיד על הליפוף. (עפ"י חו"א א, יא והאריך שם עוד בדיני חזית).

(ע"ב) 'איתמר רב הונא אמר: 'הכל' – לפי מה שגדר. חייא בר רב אמר: 'הכל' – לפי דמי קנים בזול... תנא קמא סבר אגר נטירא אין, דמי קנים בזול לא' – מתוך דברי

הראשונים משמע שמחלוקתם אם לחייבו כדין היורד לתוך שדה חברו ונטעה, והיא עשויה ליטע – שמשלם לו כפי שהיה משלם לשָׂתֵל, או דומה כאן לשדה שאינה עשויה ליטע, שאפשר שהיה מעמיד מחיצה של קנים בזול, או היה אף מסתפק בהעמדת שומר בלבד.

ונחלקו הרמב"ם והראב"ד (שכנים ג, ד) כשהכותל שהקיפו, לא בנאו ברשות שניהם, כדין משנתנו, אלא בחלקו שלו, ואין לשני בעלות כלשהי וזכות שימוש בכותל; הרמב"ם כתב: 'יראה לי, שאין מגלגלין עליו אלא דבר מועט, כמו שיראו הדיינים, שהרי אינו יכול להשתמש בכתלים'. והראב"ד השיגו: 'זה המשפט מעוקל, שאם הרויח לו המקום, וגדר אותו, שיפחות לו ההוצאה?! ומה שאמר שאינו יכול להשתמש בכותלים – כן ישתמש, אלא המקום לו יהיה, ויהיה לו שטר על זה...'. (ויש גם שיטה שלישית, של הרמב"ן, (מובא בב"י קנח), שאם בנה על קרקע של שניהם, אינו חייב ליתן לו כלום, שיכול לומר טול אבניך, שאין רצוני למעט משטח השדה).

ויש לבאר שנחלקו ביסוד דין 'יורד לתוך שדה חברו', אם עיקרו משום זכיה שזכה באותו שבה, שהרי הנטיעה ברשותו, וכך יסבור הרמב"ם, ולכן, כאשר לא זכה זכות-ממון באותו שבה – אין

מגלגלין עליו את הכל, שהרי עתה הוא מוחה וטוען שאינו חפץ באותו כותל. או שמא עיקר חיוב 'יורד' שהרי הוא כאילו הוציא הוצאות על פיו, ולא משום קנין וזכות בשבח. ובזה יש לפרש את מחלוקת הראשונים (בב"מ קא.) אם יכול היורד לומר 'עצי אני נוטל' או שמא זכה בהם מיידית בעל הקרקע. (עפ"י הגר"ט; 'חדושי הגר"ח על הש"ס'. וע"ש עוד בהרחבת הענין, וב'ברכת אברהם').

כתב בחזון איש (ב"ב ב,ה ט): נראה, שאם אדם זר ירד לתוך שדה חבירו וגדרה, יכול לומר לו הניקף, טול עציך ואבניך, די לי בנטירא בר זוזא ללא גדר. ורק בשכן שהקיף גם את שדהו, תקנו חכמים משום ששכיח הדבר ואין צריך לשלם רק מחצה מההוצאות, ובדרך כלל הנאתו מרובה ביחס להוצאה הכרוכה בגדר. ונראה, שדוקא אם בנה כמנהג המדינה יכול לחייבו לפי מה שבנה (לרב הונא), ולא כשבנה יותר מהמנהג.

ואף גם זאת, לא חילקו חכמים, שאם הוא עני ואין לו לשלם – אין מגלגלין עליו, (וכדין יורד לשדה חבירו ונטעה, שאם באמת אינו נוח לו – יכול לומר 'טול עציך ואבניך') – משמע שיש כאן תקנת חכמים קבועה, לפי שבהרבה פעמים נוח לו, וישתמש לומר שאין דעתו נוחה בדבר, כדי להיפטר, שגזל – נפשו של אדם מחמתו, ולכך תקנו כאן תקנה מיוחדת שבכל אופן יתחייב לשלם. אמנם, מבואר בראשונים שאם אמר לו לפני גמר בניית הכותל, שאין רצונו בזה – לא תקנו חכמים. אך אם לא היה הניקף בביתו בשעת בניית הכותל ולא ידע כלל מבנייתו, נראה שמגלגלין עליו, שלא חלקו חכמים בדבר. [ומיהו לשון הרא"ש משמע שדוקא כשגדר בפניו ושתק, חייב. וצ"ע]. עד כאן מדברי החזו"א.

דף ה

באורים, ציונים וראשי פרקים לעיון

'זיל שקול מניה קיבורא דאהיני' – הגם שאסור לגנוב על מנת למיקט ועל מנת להחזיר, עשה כדין משום תביעתו על הגדר, וכתופס בחובו משל חבירו. (עפ"י ברכת אברהם. ודן שם כיצד מועילה תפיסתו והלא השליח הוא 'תופס לבע"ח במקום שחב לאחריים', ולכאורה אין צורך לדין זכיה ותפיסה בחוב, אלא רק כאמצעי להוכיח לו שמקפיד על הלוקחים, כדי לחייבו לשלם).

'ארבעה לצלא ארבעה לצללא' – 'ע' רש"י ומה שהקשה ר"ת. ונ' דרש"י ס"ל דהואיל ויסוד דינא דבר מצרא משום ועשית הישר והטוב, אין כאן דין אלא חסד, ור"ת ס"ל דהשתא עשוהו רבנן דין.

ובתשובות הר"י מיגאש מפרש דד' אמות יש לעשיר אחר מאה ועשרים וארבע אמות לעני, והוא מדרך חסידות שלא ירבה רבינא נכסים. ובזה ניחא מה שהשמיטו מקצת הפוסקים מעשה זה. ובמאירי הביא פי' דרבינא הי' מצרן מג' רוחות ורוניא מרוח א', והויכוח הי' אם חולקים לפי מדת המצרנות או לפי מנין האנשים, ובזה פסק הרמב"ם (פרק י"ב מהל' שכנים ה"ה) דחולקין לפי מנינם, וצ"ע אם פסק כן מכח מעשה זה, ופי' דלא כרבו הר"י מיגאש, או דפסק כן מכח סברת רש"י, דכאן הוא חסד, וחסד נמדד באנשים ולא במצרנות'. (הגר"א נבנצל שליט"א)

(וע' לו ביתר הרחבה בספרו 'ביצחק יקרא' (מהדו"ק סא).

ומש"כ לבאר שיטת רש"י, כעין הדברים הללו יש ב'אור זרוע' (ב"מ שנט. מובא בתרומת הדשן שמו), שכאן תחילת הדין והתקנה של מצרנות, משום מידת רחמנות, הלכך לא שייך כאן הכלל 'אין מרחמין בדין'. ועוד הוסיף שם לתמוה על ר"ת גופיה אם עשה מעשה כדבריו.

דף ג

ג. א. שותפין בדבר שאין בו דין חלוקה, שנתרצו לחלוקה, וקיבלו על כך קנין — האם יש תוקף לאותו קנין?
 ב. על אלו סוגי חלויות שייך מעשה קנין ועל אלו אינו שייך?

א. אין מועיל קנין סודר על עשיית חלוקה, שקנין דברים בעלמא הוא, אלא אם כל אחד ברר לו חלק מסוים ועשו קנין להקנות לכל אחד את חלקו שברר, או שהחזיקו באותם שטחים שבררו. (ואין צורך באמירת 'לך חזק וקני'. (תוס'). ויש חולקים (ע' ב"י קנו בשם הרמב"ן; חזו"א ב"ב א, ד). ו"א שמספיק שאחד מהם יחזיק בחלקו, וממילא נקנה החלק האחר לשותף האחר. ערשב"א ורא"ש).

ב. אין שייך מעשה קנין אלא בהעברת בעלות על חפץ, כמכר ומתנה, או שיעבוד נכסים. וכן כשאדם משעבד עצמו לשלם. (עתוס'). ונחלקו הפוסקים בדין קנין 'אתן', אם מועיל אם לאו, אבל אין שייכת פעולת קנין על התחייבות לעשות מעשים מסוימים, שאינם שייכים להעברת בעלות, וכגון על ביצוע חלוקה סתמית. (וכן אם עשו קנין לבנות כותל, כתב הרשב"א שהוא קנין דברים, ורק אם נתחייב אחד לחברו דמי מחצית הכותל — מועיל. וע' ברכת שמואל, א).

ד. א. מה היה גובהם של שתי המקדשות?

ב. ממה היתה עשויה המחיצה המבדלת בין הקדש לקדש-הקדשים.

א. מקדש ראשון — שלשים אמה. והשני — מאה. (גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון יותר מן הראשון' — חד אמר: בבנין).

ב. בראשון — מאבני גזית. (ונחלקו בסוטה מח: אם היו מגוררות בברזל (ומתקינן מחוץ להר) או ע"י השמיר. וקרא ד'מגוררות במגרה' בביתו של שלמה כתיב ולא בבית אלקים), ורחבו אמה בת ששה טפחים. ובשני — היתה המחיצה פרוכת. (שתי פרוכות היו, וביניהם אמה רווח. יזמא נא).

ה. האם ובאלו אופנים מותר לסתור בית הכנסת כדי לבנות אחר תחתיו?

אין לעשות כן, אלא יש לבנות קודם את החדש, ורק אח"כ לסתור את הישן. (אף קודם שנכנסו להתפלל בו. — תוס'. אך דוקא כשנשלמה בנייתו. — באור הלכה). אם משום התרשלות בבנית החדש אם משום שבינתיים אין מקום תפילה. ונפקא מינה — כשיש מקום אחר להתפלל בו. (ולהלכה, אסור גם כשיש מקום אחר. או"ח קנב).
 ואם רואים בו שבר וכדומה, שעומד ליפול — סותרים אותו. (ולתירוץ אחד בתוס', בניית בית חורף לימות החורף, וכן בית קיץ לקיץ, הרי זה כ'תיוהא'. ולתירוץ אחר, כאשר יש ביהכנ"ס קבוע נוסף — מותר לכו"ע. וכן פסקו הרבה פוסקים, ראשונים ואחרונים. ודוקא כשיש מקום מרווח להתפלל בו כולם. ולתירוץ אחר בתוס', לזמן מרובה אין לחוש לפשיעה, וכיו"ב. ע' בבאה"ל שם).

דף ד

ו. מי ששודתיו מקיפות את שדות חברו וגדרם משלש רוחות, ועתה גדר אחד מהם את הרוח הרביעית — האם חייב הניקף לשלם לו עבור הוצאות הגדר?

כל עוד לא נגדרה הרוח הרביעית — פטור מלשלם, שהרי עדין שדהו פרוצה.

כשגדר את הרביעית — נחלקו תנא קמא ור' יוסי, ומחלוקתם נתבארה בכמה אופנים:

לרב הונא: ר' יוסי מחייבו להשתתף לפי מה שגדר (ונראה שאינו חייב כשגדר ביותר מהמנהג המקובל במדינה. חו"א). ותנא קמא אפשר שמחייבו לפי דמי קנים בזול בלבד. לחייה בר רב: ר' יוסי מחייבו לפי דמי קנים בזול, ולת"ק אפשר שאף מזה הוא פטור, אלא נותן לו שכר מועט — דמי שומר שמעמיד בכל שנה כשהשדה עומדת בקמותיה. או אפשר: לת"ק אינו משלם אלא דמי גדר רביעית בלבד, ולר' יוסי משלם גם עבור שלש ראשונות. או אפשר: ת"ק סובר שאינו חייב אלא כשהניקף עמד וגדר את הרביעית, שגילה דעתו שנוח לו בגדר, אבל כשגדרה המקיף אינו חייב אלא דמי רביעית (ועתוס'). ולר' יוסי אין חילוק מי גדר. או להפך: לת"ק גם אם גדר המקיף — חייב, ולר' יוסי — רק הניקף. הלכה כר' יוסי ואליאבא דרב הונא, שחייב לשלם לו לפי מה שגדר, בין אם עמד ניקף וגדר, בין אם גדר המקיף (כדברי שמואל). ומשלם עבור כל הגדרות. (ונחלקו ראשונים אם מדובר כשהגדר על שטח שניהם או על שטח המקיף. וכן נחלקו כשגדר המקיף מסביב לשדותיו, ולא בינו ובין הניקף שבאמצע).

דף ה

ז. א. האם קיים 'דינא דבר מצרא' (ע' ב"מ קח — שאלה רכז) כאשר הקונה הוא אדם עני?
ב. האם יש חילוק ב'דינא דבר מצרא', בין מצרן הגובל בשלש רוחות למצרן הגובל ברוח אחת? והאם האריס על השדה דינו כמצרן, הגם שאין גוף הקרקע שייך לו?
א. לפרוש רש"י, הורה רב ספרא בריה דרב ייבא לרבינא שאם הקונה עני, יש להשאיר את השדה אצלו, ואין למצרן לקחתה הימנו. (ורבנו תם תמה על כך, שהרי 'אין מרחמין בדין'. ויש שפרשו שלא אמר לו אלא ממידת חסידות. ויש סוברים שכיון שכל עיקר דב"מ, משום 'עשיית הישר והטוב', כאן עשיית הטוב והישר להשאיר אצל העני. ע' תה"ד שמ).
ב. אם קדם וקנה המצרן שמרוח אחת, אין זכות למצרן השני לסלקו — כן מבואר בסוגיא לפירוש ר"ת. וכן מבואר בבבא-מציעא (קח). (ואולם לכתחילה יש לחלק ביניהם. ונחלקו הראשונים אם הקובע הוא שטח השדות הגובלות או מספר האנשים הגובלים).
וכן באריס — לפי פרוש אחד בסוגיא (עתוס'), הגם שאין לו קנין בגוף הקרקע, יש לו דין מצרן, כי טוב לו ששדה מחוברת עם אותה שדה שעובד בה. (ודוקא אריס בתי אבות, שא"א לסלקו. ע' קוב"ש, עפ"י נמו"י. וב'ברכת אברהם' פרש כוונת התוס', שאין לו דין מצרן לענין סילוק אחרים, אלא לענין שלא יסלקוהו בלבד).

ח. מי שטוען שפרע את חובו בתוך זמנו — האם הוא נאמן?

כל חוב שנקצב לו זמן פרעון (דוקא, אבל לא בהלואה סתמית. ראשונים) — אמר ריש לקיש שאינו נאמן לטעון שפרע בתוך הזמן, וגובה הבע"ח את חובו. (ונחלקו הראשונים אם צריך לישבע שלא פרעו. ע' חו"מ עה, ב). אביי ורבא ורב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע חלקו על כך. ואולם פסקו הלכה כריש לקיש, ואפילו מן היתומים גובה ללא שבועה, כי מניחים בודאי שלא נפרע בתוך זמנו. (ונחלקו הראשונים אם גם מיתומים קטנים הוא גובה (ובלבד שנתקבלה עדות בחיי האב, או במלוה בשטר), או רק מגדולים).
ואם עתה הוא עומד לאחר שעבר זמנו וטוען שפרע תוך הזמן, והיה יכול לטעון שפרע אח"כ — נסתפקו בגמרא אם נאמן ב'מה לי לשקר' הגם שדבריו כנגד החזקה שאין אדם פורע תוך זמנו. וכאן לא נפשט ספק זה. (ולהלכה, נשבע שבועת היסט ונפטר. עה, ד). ויש סוברים שאין מיגו מועיל (עתוס'). ובמקום אחר משמע שנקטו בגמרא לודאי שמיגו מועיל נגד 'שטרך בידי מאי בעי' — ע' אילת השחר כתובות פט: